

Παρουσίαση του Basil Bernstein κατά την αναγόρευσή του σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Άννα Φραγκουδάκη

Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης

Σύμφωνα με τη γλωσσολογία, ο λόγος και η σκέψη αλληλεξαρτώνται, άρα τα νοήματα, προσέθεσε η κοινωνιολογία, προσδιορίζονται από την κοινωνική δομή και την ταξική ιεραρχία και έτσι ο λόγος διαμορφώνει τις ιδέες που είναι κυρίαρχες στην κοινωνία.

Ο λόγος όμως, λέει ο Basil Bernstein, έχει κενά. Αυτό το γράφει στην Εισαγωγή του πρώτου τόμου μελετών του με τίτλο *Κοινωνική τάξη, Κώδικες και Έλεγχος*¹ του 1971, όπου αναφέρεται στην εμπειρία του ως διδάσκοντα σε ένα Κολλέγιο του Λονδίνου², όταν ακόμα νέος και άπειρος τότε, σύμφωνα με τα δικά του λόγια, δίδασκε σπουδαστές που φοιτούσαν μία μέρα την εβδομάδα με ημερήσια άδεια από τη δουλειά τους σε διάφορες βιομηχανίες.

Ο λόγος λοιπόν (είτε προφορικός είτε γραπτός) έχει κενά, που όταν τα εντοπίσουμε γίνονται ο χώρος του αναγνώστη ή του ακροατή, και μέσα σε αυτό το χώρο που φτιάχνουν τα κενά δημιουργείται ένα μοναδικό και προσωπικό του δέκτη νόημα. Ο εντοπισμός των κενών, λέει ο Basil Bernstein, είναι η εντυπωσιακή παρουσία της

πυκνότητας του νοήματος, το έμμεσο και λανθάνον νόημα.

Αυτή η πρώτη ιδέα (που θα αναφέρουμε ξανά παρακάτω), η ιδέα ότι έχει κενά ο λόγος που περιέχει σημασίες προσαρμογής στις κυρίαρχες πολιτισμικές κατηγορίες είναι ίσως το θεωρητικό εύρημα που περισσότερο απ'όλα – και είναι πολλά – διαφοροποιεί τον Basil Bernstein από όλους τους σημαντικούς κοινωνικούς επιστήμονες της εποχής μας. Έτσι, ήταν πολύ πετυχημένα ακριβής η φράση της προέδρου του Τμήματος, καθηγήτριας και Θάλειας Δραγώνα, προηγουμένως, όταν είτε ότι Basil Bernstein δεν είναι μόνο ένα ανάμεσα στα μεγάλα διεθνή ονόματα της κοινωνικής επιστήμης, αλλά μια ιδιαίτερη επιστημονική φυσιογνωμία.

Ο Basil Bernstein γεννήθηκε το 1924, είναι πολίτης του Ηνωμένου Βασιλείου και το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του μέχρι σήμερα έζησε και εργάστηκε στην πρωτεύουσα της Βρετανίας, το Λονδίνο. Εκεί σπούδασε και απέκτησε πτυχίο στην Οικονομία και την Κοινωνιολογία στο London School of Economics, μεταπτυχιακό δίπλωμα στις

1. B. Bernstein Class. *Codes and Control: theoretical studies towards a sociology of language*. Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1971, σ. 5-6.

2. City Day College.

Επιστήμες της Εκπαίδευσης στο Westminster Training College και διδακτορικό δίπλωμα στην Κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου.

Στην αρχή της καριέρας του εργάστηκε ως διδάσκων στο City Day College του Λονδίνου και ως ερευνητής στο Institute of Education του Πανεπιστημίου του Λονδίνου. Στο διεθνώς αναγνωρισμένο αυτό ίδρυμα, το Ινστιτούτο της Εκπαίδευσης, εργάστηκε ως υφηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης μέχρι το 1967, ως διευθύνων την κοινωνιολογική έρευνα από το 1962, και ως καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης από το 1967. Στο ίδιο πανεπιστήμιο κατέλαβε το 1979 την έδρα Karl Mannheim στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης και το 1991 έγινε ομότιμος καθηγητής της ίδιας ειδικότητας.

Την επιστημονική του αξία μαρτυρούν και πολλοί ακόμα διεθνείς τίτλοι που κατέχει στη Βρετανία και σε άλλες χώρες, π.χ. έχει ονομαστεί επίτιμος διδάκτωρ από τα πανεπιστήμια του Leicester, του Rochester και του Lund της Σουηδίας, έχει τον τίτλο του καθηγητή από διάσημα ιδρύματα, όπως το Κέντρο Μελετών Συμπεριφοράς του Palo Alto, την Ecole Pratique des Hautes Etudes του Παρισιού, το Κέντρο Ανθρωπιστικών σπουδών του πανεπιστημίου John Wesley, το ίδρυμα Van Leer στην Ιερουσαλήμ του Ισραήλ, το Εθνικό Κέντρο Επιστημών της Ιαπωνίας και είναι ανάμεσα στα ιδρυτικά μέλη τα επιλεγμένα από δεκαέξι χώρες για τη στελέχωση της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το δημοσιευμένο έργο του είναι πλούσιο και το χαρακτηρίζει συστηματική για πολλές δεκαετίες στήριξη των θεωρητικών του ευρημάτων σε πλουσιότερες εμπειρικές έρευνες. Έχει πρωτότυπες δημοσιεύσεις

όχι μόνο στον αγγλόφωνο κόσμο, αλλά και σε άλλες χώρες, από τη μίαν άκρη της γης στη Δανία έως την άλλη άκρη στη Χιλή. Μεταφράσεις του έργου του υπάρχουν σε πολλές γλώσσες, στα ισπανικά, τη δεύτερη μετά την αγγλική πιο ομιλούμενη γλώσσα, στα γαλλικά, δανέζικα, ελληνικά, ιταλικά, ρουμάνικα, πολωνέζικα, πορτογαλικά, σουηδικά και γιαπωνέζικα.

Από την άλλη μεριά, τα δημοσιεύματα που αφορούν αυτό το έργο είναι περισσότερα. Είναι πράγματι πολλές οι παρουσιάσεις και κριτικές αναλύσεις των έργων του Basil Bernstein. Ο διεθνής διάλογος για την ερμηνεία και αξιοποίηση των θεωρητικών του ευρημάτων έχει αρχίσει πάνω από τριάντα χρόνια πριν και εξακολουθεί ποσοτικά αυξανόμενος. Είναι συνεχής η απασχόληση των κοινωνικών επιστημόνων με τα εννοιολογικά εργαλεία από την εργασία του Basil Bernstein. Εμπειρικές έρευνες σε πολλές χώρες (και στην Ελλάδα) εφαρμόζουν ως υποθέσεις εργασίας τα θεωρητικά του ευρήματα και αποδεικνύουν σε άλλες κοινωνίες την εγκυρότητά τους. Οι έννοιες *κώδικας επικοινωνιακός*, *κώδικας κλειστός / ανοιχτός*, *παραγωγή / αναπαραγωγή και αναπλαισίωση της γνώσης*, *συμβολικός έλεγχος* που διαμόρφωσε αποτελούν επίκεντρο συνεχών μελετών και ερευνών στη διεθνή επιστήμη των περισσότερων χωρών του δυτικού κόσμου και της ανατολικής Ευρώπης.

Πώς θα μπορούσε άραγε κανείς να συνοψίσει με λίγα λόγια το έργο του Basil Bernstein; Θα μπορούσε ίσως να πει γενικά ότι σπάνια συνδυάζεται η επιστημονική πρωτοτυπία, η παραγωγή καινούριας γνώσης, με τόσο μεγάλη κοινωνική ευαισθησία, ή ίσως ακριβέστερα τόσο κοινωνική διορατικότητα, κι ακόμα σπανιότερα συνδυάζε-

ται η επαναστατικότητα του επιστημονικού έργου, ως αποκάλυψη μηχανισμών του κοινωνικού ελέγχου, με τόση αποδοχή και κύρος του έργου σε διεθνές επίπεδο.

Υπάρχει μία ακόμα σπανιότητα, το έργο του επηρέασε πολλούς κλάδους. Οι «ισχυρές» (όπως αποκληθήκαν) έννοιες που θεμελιώνουν τη θεωρία του είναι αντικείμενα επιρροής και διαπραγμάτευσης σε πολλές κοινωνικές επιστήμες. Επηρέασαν την κοινωνιογλωσσολογία, κατά την αποτίμηση του έργου του από μεγάλα διεθνή ονόματα σε αυτόν τον κλάδο, κι ακόμα την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, την εξέλιξη της οποίας καθόρισε η διαμόρφωση μιας νέας θεωρίας για το πώς δομείται η εκπαιδευτική γνώση, δηλαδή πώς αναπαράγεται η κουλτούρα που διαμορφώνει τη σκέψη των υποκειμένων στην ταξικά δομημένη κοινωνία. Ίσως η πιο πετυχημένη διατύπωση είναι του Dell Hymes, που γράφει το 1995 ότι ο Basil Bernstein διαμόρφωσε «μια κοινωνιογλωσσική θεωρία της ιδεολογίας» και αυτή είναι η μεγάλη σημασία του έργου του.

Το έργο του Basil Bernstein περιέχει τη θεωρία των ταξικά διαφορετικών κωδίκων επικοινωνίας που διαμορφώνουν διαφορετικές σχέσεις μέσα στην οικογένεια, προσδιορίζοντας τους ρόλους των μελών της και μέσα από αυτό τον προσδιορισμό αναπαράγουν τον ταξικά καθορισμένο κώδικα επικοινωνίας, που διαμορφώνει τους ομιλητές ως προς την πολιτισμική τους σχέση με τη γνώση και προσδιορίζει τις πολιτισμικές τους πρακτικές.

Το έργο του περιέχει ακόμα τη θεωρία του συμβολικού ελέγχου. Μια θεωρία για τους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνεται, δηλαδή παράγεται και στη συνέχεια «αναπλαισιώνεται» και αναπαράγεται η

γνώση στο εκπαιδευτικό σύστημα. Ο παιδαγωγικός λόγος, έδειξε, λειτουργεί σε τρία πεδία, της παραγωγής, αναπαραγωγής και της αναπλαισίωσης της γνώσης, όπου αναπλαισίωση εννοεί τις επιλογές και τις αλλαγές ή αλλοιώσεις που υφίσταται η γνώση καθώς μεταφέρεται από ένα πλαίσιο σε άλλο πλαίσιο, ανάλογα με το ποιος τη μεταδίδει και σε ποιον απευθύνεται.

Η ανάλυση του Basil Bernstein για τα σχολικά προγράμματα, τα περιεχόμενα της σχολικής γνώσης και τη διδασκαλία της, η ανάλυση των εκπαιδευτικών πρακτικών συνδέει το μακροεπίπεδο των ταξικών σχέσεων και των σχέσεων εξουσίας με το μικροεπίπεδο των εκπαιδευτικών διαδικασιών στα σχολεία. Η ανάλυση αυτή επέτρεψε να αναδειχθεί ότι υπάρχουν ορατές και αόρατες παιδαγωγικές, και να εντοπιστεί η σημασία των αόρατων στη λειτουργία αναπαραγωγής των κυρίαρχων κατηγοριών της κουλτούρας. Επέτρεψε να αναδειχθεί η ιδεολογική λειτουργία των επίσημων ή επεξεργασμένων κωδίκων στην εκπαίδευση. Επέτρεψε να ανοίξουν νέοι δρόμοι στην κοινωνιολογική ανάλυση της εκπαιδευτικής γνώσης.

Η ταξινόμηση και περιγράφαξη (όπως μεταφράζει τους όρους *classification* και *framing*, ο Ιωσήφ Σολομών, ο οποίος παρουσίασε στα ελληνικά σημαντικό μέρος του έργου του Basil Bernstein) είναι έννοιες που μας δίνουν τη δυνατότητα να αναγνωρίσουμε και να περιγράψουμε τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνίες επιλέγουν να μεταδώσουν τη γνώση που θεωρούν έγκυρη. Είναι έννοιες, με βάση τις οποίες μπορούμε να κατανοήσουμε πώς η γνώση που μεταδίδεται στα παιδιά διαφοροποιείται από την ταξική δομή της κοινωνίας, μπορούμε να διακρίνουμε τους μηχανισμούς

νισμούς μέσα από τους οποίους τελικά συμβαίνει άλλα παιδιά να ακούνε τη γνώση «μεταφρασμένη» από δασκάλους μ'έναν τρόπο και άλλα «μεταφρασμένη» με άλλο τρόπο. Αυτή η διαδικασία μετάδοσης της γνώσης μέσα από μεσάζοντες της γνώσης είναι σήμερα επίκεντρο του ενδιαφέροντος γλωσσολόγων, για παράδειγμα στις ΗΠΑ.

Ανέφερα προηγουμένως ότι οι επιστημονικές δημοσιεύσεις που αφορούν το έργο του Basil Bernstein είναι περισσότερες από το πλούσιο αυτό έργο. Οι παρουσιάσεις, αποτιμήσεις, «αναπλαισιώσεις», ερμηνευτικές αναγνώσεις αλλά και παρερμηνείες του έργου είναι πάρα πολλές, για να τις αναφέρουμε. Ίσως αξίζει να μνημονεύσουμε τον τιμητικό τόμο στο έργο του, που δημοσιεύθηκε από Άγγλους και Αμερικανούς κοινωνικούς επιστήμονες το 1995 στις ΗΠΑ, με τίτλο *Λόγος και αναπαραγωγή: Δοκίμια προς τιμήν του Basil Bernstein*³. Σε αυτό τον τόμο ο γνωστός Αμερικανός εθνογλωσσολόγος και ένας από τους διαμορφωτές του κλάδου της κοινωνιογλωσσολογίας Dell Hymes δημοσιεύει ένα δοκίμιο με τον πολύσημο τίτλο «ο Bernstein και η ποιητική», όπου ανάμεσα σε άλλα γράφει ότι ο Basil Bernstein σε τελική ανάλυση ανακάλυψε κάτι πολύ απλό, που όμως μέχρι να το αναδείξει ήταν άγνωστο και έγινε απλό από τη στιγμή που το έδειξε. Ανακάλυψε ότι η πολυπλοκότητα των κωδίκων επικοινωνίας και η σχέση τους με την κοινωνική τάξη είναι ταξινομικές δομές, δηλαδή δεν υπάρχουν παράλληλα (δίπλα-δίπλα) ούτε οι κώδικες ούτε οι τάξεις, αλλά η διάταξή τους και η σχέ-

ση μεταξύ τους είναι κάθετη, δηλαδή ιεραρχημένη.

Πράγματι απλό, από τη στιγμή που το έδειξε, αλλά ιδίως πολύ σημαντικό για την προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας, την προσέγγιση που επιτρέπει ν'αναδειχθούν οι λειτουργίες του λόγου στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων πολιτισμικών κατηγοριών, λειτουργίες του λόγου που τελικά διαμορφώνουν τις ιδέες και τις πρακτικές σε μια κοινωνία.

Είναι πράγματι πολλές οι μελέτες για το έργο του Basil Bernstein. Είναι επίσης πολλές και καμιά φορά έντονες και οι κριτικές αντιπαραθέσεις με αυτό το έργο. Είναι ακόμα εξίσου πολλές οι απαντήσεις και οι αναιρέσεις αυτών των κριτικών. Ίσως αποκλυπτικότερο απ'όλα είναι ότι αρκετοί σημαντικοί στον κλάδο τους ειδικοί έχουν εκτενώς ασχοληθεί με τις κριτικές σε ελιμέρους σημεία του έργου του Basil Bernstein, όχι για να το υπερασπιστούν απλώς απέναντι σε αυτές τις κριτικές, αλλά για να στοιχειοθετήσουν τις παρανοήσεις στις οποίες στηριζόταν η κριτική. Για να αναφερθούμε σε κάποια από τα πιο γνωστά ονόματα, ένας από αυτούς είναι ο Dell Hymes, ένας άλλος είναι ο διεθνούς φήμης σήμερα γλωσσολόγος M.A.K. Halliday, που ασχολήθηκε με την επιστημονικά ουσιώδη, κατά τον ίδιο, και εννοεί ουσιώδη για την επιστήμη, διόρθωση παρανοήσεων ή παραναγνώσεων που έχουν γίνει στο έργο του Basil Bernstein.

Η ύπαρξη μεγάλης βιβλιογραφίας, με περιεχόμενο τις ερμηνευτικές αναγνώσεις ενός έργου και τις αντιπαραθέσεις των ειδι-

3. Paul Atkinson, Brian Davies, Sara Delamont (Eds), *Discourse and Reproduction: Essays in Honor of Basil Bernstein*, Hampton Press, Νέα Υόρκη 1995.

κών για την ορθή ανάγνωση αυτού του έργου, συνήθως αφορά το έργο των μεγάλων κλασικών.

Υπάρχουν πράγματι συγκρίσεις του Basil Bernstein με κλασικούς. Η πιο πετυχημένη κατά τη γνώμη μου είναι η σύγκριση με τον Benjamin Lee Whorf. Η περίφημη «υπόθεση» του Whorf, κοντά μισόν αιώνα μετά το θάνατό του απασχολεί διεθνώς σημαντικό μέρος μελετητών και ερευνητών, που δουλεύουν για να την καταπολεμήσουν ή να την επαληθεύσουν, κι ακόμα, όσο περνούν τα χρόνια, αντί να παλιώνει, επανεπικαιροποιείται με νέες γνωστικές κατακτήσεις, όπως για παράδειγμα όταν η νέα και πρωτοποριακή φεμινιστική κοινωνική επιστήμη αναδεικνύει την υπόθεση Whorf ως καθοριστικής θεωρητικής σημασίας. Υπάρχει κι ένας άλλος λόγος για τον οποίο η σύγκριση είναι, νομίζω, πετυχημένη. Η προσφορά του Basil Bernstein, όπως και του Whorf, είναι ότι βλέπουν τη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την κοινωνική ζωή ως σχέση διαμορφωτική της κοινωνικής ζωής, βλέπουν το λόγο να επιδρά αποφασιστικά στη διαμόρφωση των αντιλήψεων, των ταυτοτήτων, των συνειδήσεων, με δυο λόγια της σκέψης και της πρακτικής των υποκειμένων.

Ο Basil Bernstein, με ύφος επιστημονικά ψυχρό και σε κείμενα πολύ πυκνά ως προς τις περίπλοκες σημασίες που περιέχουν, λέει πράγματα επαναστατικά. Θίξαμε προηγουμένως το σύνθετο και κοινωνικά σημαντικό ζήτημα του συμβολικού ελέγχου. Ο Basil Bernstein υποστηρίζει για παράδειγ-

μα ότι στην εξέλιξη των καπιταλιστικών δυτικών κοινωνιών, η διασπίνδηση των δύο πεδίων, της εκπαίδευσης και του συμβολικού ελέγχου γίνεται όλο και πιο στενή κι αυτό σημαίνει ότι ο συμβολικός έλεγχος ασκείται κατεξοχήν μέσα από την εκπαίδευση. Διαπιστώνει στη συνέχεια ότι η σχέση εκπαίδευσης και κοινωνικού ελέγχου με την οικονομική παραγωγή γίνεται επίσης όλο και στενότερη εξαιτίας της ειδίκευσης.

Από την άλλη μεριά ο Basil Bernstein έχει μια ιδιοτυπία που δεν τη βρίσκουμε στο έργο άλλων σημαντικών κοινωνικών επιστημόνων (για παράδειγμα του Pierre Bourdieu), των οποίων οι αναλύσεις αναδεικνύουν τους μηχανισμούς που προστατεύουν τις κοινωνικές δομές από την αλλαγή και την εξέλιξη, δηλαδή τις προστατεύουν από την ανακατανομή προνομίων και αγαθών. Και αυτή η ιδιαιτερότητα έχει καθοριστική σημασία για την κοινωνική λειτουργία της επιστήμης. Κι αυτό γιατί, σε αντίθεση με άλλους «ριζοσπάστες» κοινωνικούς επιστήμονες, όταν ο Basil Bernstein αναλύει τους μηχανισμούς κοινωνικής αναπαραγωγής, δεν βλέπει στην ισχύ και αποτελεσματικότητά τους αναγκαστικά αδύνατες τις κοινωνικές αλλαγές. Ο συμβολικός έλεγχος που αντιπροσωπεύει τη δεδομένη τάξη πραγμάτων, εμπεριέχει για τον Basil Bernstein τη δυνατότητα αλλαγής του⁴.

Σύμφωνα με αυτή την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ιδέα, το πεδίο της αναπλαισίωσης είναι εξ ορισμού πεδίο αμφισβήτησης, ανάλογα με το πόσο ανοιχτός ή κλειστός είναι ο κώδικας της παραγωγής και αναπαραγωγής της γνώσης.

4. B. Bernstein, An Essay in Education, Symbolic Control and Social Practices, *Anglo-American-Studies*: 1988, 8, 2, Nov, 137-164.

Θα τελειώσω με αυτή τη φράση, αφού σας διαβάσω ένα πολύ μικρό απόσπασμα από ένα δοκίμιο του Basil Bernstein με τίτλο «Δοκίμιο για την εκπαίδευση: συμβολικός έλεγχος και κοινωνικές πρακτικές», από διάλεξή του που έγινε το 1988 στο Σαντιάγκο της Χιλής. Το παράθεμα αναφέρει τη δυνατότητα αλλαγής όπως τη βλέπει, κι ακόμα συνδέεται το περιεχόμενό του με εκείνα τα κενά στο λόγο που ανέφερα στην αρχή, δείχνοντας ένα τελευταίο χάρισμα του Basil Bernstein, την εξέλιξη της επιστημονικής του σκέψης.

Διαβάζω το παράθεμα. *«Ο συμβολικός έλεγχος, ο οποίος οριοθετεί τι είναι νόμιμο (θεμιτό), ο οποίος μεταφράζει την εξουσία σε λόγο και το λόγο σε πρακτικές της κουλτούρας, μπορεί ωστόσο, χωρίς να το ξέρει,*

να αφήνει το δρόμο ανοιχτό για το καινούριο. Υπάρχει ένα παράδοξο στην καρδιά του συμβολικού ελέγχου. Δεν μπορεί ο έλεγχος να ελέγξει τον εαυτό του, όπως δεν μπορεί ο λόγος να ελέγξει το λόγο. Ο συμβολικός έλεγχος είναι πάντοτε προϋπόθεση για την ιεραρχία που επιτρέπει την επιβολή της τάξης, αλλά συγχρόνως περιέχει μια δυναμική της δυνάμει μεταμόρφωσης αυτής της επιβεβλημένης τάξης σε μια άλλη τάξη».

Τελειώσα. Κύριε Basil Bernstein, δεν ήταν εύκολη για μένα η παρουσίαση του έργου σας σε λίγη ώρα. Είναι τιμή μου που το έκανα παρουσία σας. Dear Professor Bernstein, presenting your work in such a short time was not an easy task. It was an honor for me to do it in your presence.